

ВПРОВАДЖЕННЯ БЕЗАЛКОГОЛЬНОЇ ОБРЯДОВОСТІ НА ДОНЕЧЧИНІ В РОКИ ПЕРЕБУДОВИ

У статті висвітлюється насадження безалкогольних обрядів в Донбасі під час горбачовської антиалкогольної кампанії.

Ключові слова: обрядовість, безалкогольний обряд, антиалкогольна кампанія, вживання спиртного, тверезість, весілля, перебудова.

Проблема зловживання алкоголем дуже гостро стоїть в сучасній Україні. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, в 2008 р. Україна стала абсолютним лідером серед країн Європи за кількістю підлітків 11 – 15 років, які регулярно вживають алкоголь¹. На жаль, влада та суспільство недостатньо гостро реагують на цю проблему. З огляду на це, видається за доцільне розглянути антиалкогольні заходи, що вживались раніше, щоб в подальшому уникнути повторення помилок і використати набутий досвід.

Горбачовська антиалкогольна кампанія залишається однією з найбільш суперечливих акцій в історії СРСР. З одного боку, зростаюча алкоголізація населення потребувала вжиття якихось заходів, з іншого – заборонювальні акції довели свою неефективність з часів американського "сухого закону" (Prohibition).

Споживання спиртного нерозривно пов'язане зі святами, народними звичаями і обрядами. Наприкінці Перебудови 43,2% опитаних чоловіків та 31,8% жінок мотивували свою участь у випивках традиціями відзначення свят, родинних урочистостей тощо². Основною проблемою погіршення алкогольної ситуації в СРСР було не стільки збільшення споживання спиртного, як спосіб його вживання (випивання великої кількості за короткий проміжок часу, часто без закуски і в антисанітарних умовах). Післяобрядові урочистості передбачали масове розпиття спиртних напоїв у надзвичайно великій кількості. На велелюдних застіллях непитущі часто відчували себе "білими воронами", на підлітків, жінок, та осіб, що пройшли курс лікування від алкогольної залежності, здійснювався інтенсивний алкогольний тиск.

Поставлена нами проблема майже не має історіографії. Про безалкогольну обрядовість часів перебудови дослідники згадують, як правило, побіжно і з іронією. В публікаціях часів перебудови розглядались радянські обряди³, широко висвітлювались трагедії "п'яних весіль"⁴, поширювався досвід безалкогольних урочистостей⁵, зверталась увага на те, що надмірна увага до застілля зменшує духовну цінність свят та обрядів⁶.

У науковій літературі наголошувалось на нерозривному зв'язку радянської обрядовості з народними традиціями. Зокрема, І.Березовський зазначав, що "кращі риси народної моралі органічно увійшли у звичаї й побут наших днів, стали невід'ємною частиною моралі робітничого класу та його авангарду – Комуністичної партії"⁷. "Обряди перетворюються на невід'ємний компонент радянського способу життя і грають все зростаючу роль у суспільній свідомості наших людей", – писав видатний радянський етнограф Ю.Бромлей⁸.

Наприкінці перебудови антиалкогольна кампанія зазнала шаленої критики. Дослідники звертали увагу й на догматичність застосування сценаріїв післяобрядових урочистостей⁹. В пострадянських незалежних державах спеціалізовані дослідження проблеми відсутні.

Метою даної статті є всебічний об'єктивний аналіз методів насадження безалкогольних обрядів (весілля, поховань, проводів до лав Збройних сил СРСР тощо) в Донецькій обл., як одному з найбільш проблемних з точки зору зловживання алкоголем регіонів УРСР, ставлення до цього населення, з'ясування причин провалу директивного нав'язування "тверезого застілля".

Перші спроби впровадження форм безалкогольного дозвілля (весіль, молодіжних вечорів, вшанувань ветеранів) ініціювали ентузіасти клубів боротьби за тверезість з Дніпропетровська, Києва, Першоуральська, Новосибірська, Риги¹⁰. Ці заходи кардинально відрізнялись від безалкогольних урочистостей часів Перебудови тим, що ґрунтувались на переконаності учасників проводити свої торжества без вживання спиртних напоїв.

З початком антиалкогольної кампанії впровадження безалкогольної обрядовості не розглядалось як першочергове завдання. Постанова ЦК КПРС "Про заходи з подолання пияцтва та алкоголізму" (7 травня 1985 р.) вимагала від засобів масової інформації лише "ширше висвітлювати досвід трудових колективів і сімей з профілактики пияцтва, нові традиції, сучасні обряди, що виключають вживання алкоголю..."¹¹

28 травня 1985 р. на виконання цієї постанови ЦК КПУ затвердив план заходів, який, зокрема, включав розробку рекомендацій з проведення урочистостей, пов'язаних з організацією весіль, народженням дитини, проходами в армію, ювілейними датами тощо, маючи на меті виключити вживання спиртних напоїв¹².

Форсоване насадження безалкогольних обрядів розпочалось після того, як у постанові ЦК КПРС "Про хід виконання Постанови ЦК КПРС "Про заходи з подолання пияцтва та алкоголізму" (18 вересня 1985 р.) було вказано, що їх впровадження відбувається повільно¹³.

У загальнодержавній комплексній програмі з профілактики й подолання пияцтва та алкоголізму, розробленій Державним комітетом СРСР з науки й техніки, АН СРСР, академіями медичних та педагогічних наук СРСР, серед причин надмірного споживання алкоголю називалась поширеність традицій застілля¹⁴.

Комісія з радянських традицій, свят та обрядів при Раді Міністрів УРСР вирішила посилити контроль за проведенням післяобрядових урочистостей. Для цього треба було перенести проведення обрядів з дому в спеціальні приміщення, уникати кількадедних і велелюдних весіль¹⁵. На практиці це часто зводилось до директивного обмеження кількості гостей 30 особами.

У 1986 р. в УРСР було розроблено зразковий сценарій післяобрядових урочистостей реєстрації шлюбу, з нагоди народження дитини, проведів до лав Радянської Армії¹⁶. У ньому наголошувалось на необхідності "відокремити дії обряду урочистої реєстрації (офіційного акту) від родинно-побутового звичаю відзначати важливі життєві події святковим застіллям, яке отримало в останній час назву післяобрядових урочистостей і не ототожнюється з багатоденними і велелюдними застіллями з вживанням спиртного"¹⁷. Метою нової обрядотворчості проголошувалось: "максимально використовуючи істинно народні прогресивні традиції, звичаї, їх сталі художні риси, надати новій обрядовості сучасної форми: соціалістичної за змістом, національної за формою, інтернаціональної за духом, характером"¹⁸.

Новий сценарій намагались настільки наситити дією, щоб веселощів було вдосталь і без спиртного. Він включав багато пісень, промов, віршів, ігор, конкурсів, лотерей, танців тощо. Серед рекомендованих "веселих" забав були й такі: молодий мав обчистити кілька картоплин, молода – забити цвях в деревину, молоді разом – перенести, не розплескавши, відро води по килиму, розпилувати дрова і запалювати вогонь¹⁹. Водночас, через вживання сумнівних з точки зору антиалкогольної пропаганди термінів "застілля", "весільна гостина" та ін. було відкинуто сценарій післяобрядових весільних урочистостей для сільської місцевості, розроблений старшим науковим співробітником Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнографії ім. М.Т.Рильського АН УРСР В.Борисенко²⁰. На слушне зауваження міністра побутового обслуговування УРСР В.Слінченка, що робити, якщо молоді не погоджуються на безалкогольний сценарій весілля, і чи не варто встановити перехідний період, дозволивши вживання сухого вина та слабоалкогольних напоїв, Голова комісії з радянських традицій, свят і обрядів при Раді Міністрів УРСР М.Орлик лаконічно відповіла: "Буде один сценарій"²¹.

Контроль за впровадженням безалкогольної обрядовості покладался на систему комісій з радянських традицій, свят і обрядів, що діяли при Раді Міністрів та виконкомах рад; групи сприяння їх діяльності на підприємствах, в установах та організаціях; систему комісій по боротьбі з пияцтвом; а також громадські організації, в основному на Українське добровільне товариство боротьби за тверезість (далі – УДТБТ) на чолі з академіком А.Ромодановим.

У звітах щойно створеної Донецької обласної організації УДТБТ (утворена 16 жовтня 1985 р.²²)

уже в 1985 р. зафіксовано факти проведення безалкогольних обрядів. За неповними даними (інформація від деяких районів та міст відсутня), протягом 1985 р. на Донеччині відбулось 1569 урочистостей без вживання спиртного. Щоправда, лєвова частина з них (1183) припадає на м. Жданов (голова ради міської організації УДТБТ – П.Твердохлебов)²³, що, вочевидь, свідчить про фальсифікацію показників у цьому місті. Натомість у Володарському, Костянтинівському, Першотравневому, Ясинуватському районах та місті Костянтинівка не було проведено жодного обряду без вживання спиртного.

Винахідливі керівники осередків УДТБТ у деяких регіонах зараховували до безалкогольних обрядів посвячення в учні, робітники, хлібороби, вручення паспорта, дні радянської сім'ї, осінні бали, свята вулиці, двору, квітів та російської зими, проведення яких традиційно не супроводжувалось післяобрядовим застіллям. Упродовж 1985 р. на Донеччині було проведено 57 безалкогольних весіль (найбільше в обласному центрі – 25, жодного в сільській місцевості²⁴), 409 поховань (361 – у м. Жданові, 25 – у Волновахському районі) та 118 проводів юнаків до лав Радянської Армії (34 – у Тельманівському, 28 – у Слов'янському районах) (детальніше див. табл. 1).

Таблиця 1

Безалкогольні обряди в Донецькій області у 1985 р.²⁵

Райони	Безалкогольні обряди								Разом
	1	2	3	4	5	6	7	8	
Артемівський	2	0	0	3	0	0	0	0	5
Волновахський	1	25	7	0	0	0	0	0	33
Володарський	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Костянтинівський	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Красноармійський	0	0	21	1	0	1	13	26	62
Краснолиманський	2		0	0	0	0	0	0	2
Новоазовський	1	0	5	3	0	0	9	0	18
Олександрівський	0	0	0	1	0	0	15	0	16
Першотравневий	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Слов'янський	0	11	28	0	0	18	14	0	71
Старобешівський	1	0	2	5	0	0	6	0	14
Тельманівський	9	12	34	0	0	0	0	0	55
Ясинуватський	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Міста									
Горлівка	8	0	2	1	0	0	2	0	13
Жданов	10	361	17	92	38	0	657	8	1183
Донецьк	25	0	0	0	0	0	0	0	25
Єнакієво	0	0	2	10	0	0	60	0	72
Костянтинівка	0	0	0	0	0	0	0	0	0
РАЗОМ	57	409	118	116	38	19	776	34	1569

Примітка. 1 – весілля; 2 – поховання; 3 – проводи в Радянську Армію; 4 – посвячення в учні; 5 – посвячення в робітники; 6 – посвячення в хлібороби; 7 – вручення паспорта; 8 – інші.

Питома вага безалкогольних післяобрядових урочистостей на Донеччині в 1985 р. була однією з найнижчих в Україні і становила 4,1% від проведених службою обрядових послуг, в той час як у Харківській обл. – 38,8%, Запорізькій – 27,2%, м. Севастополі – 21,6%²⁵.

1986 р. став роком масового розповсюдження безалкогольної обрядовості. На його початку працівники обласних бібліотек разом з обласним Будинком санітарної освіти видали методичні рекомендації "Сценарій безалкогольного весілля", "Проводи в армію". Було організовано обласні семінари з проведення обрядів без спиртного, у містах і районах проведено 10 показових безалкогольних весіль²⁶.

У першому кварталі 1986 р. відбулось 73 безалкогольні весілля, що вважалось недостатнім. Зокрема, у Великоновоселівському, Красноармійському районах та місті Красноармійську не було проведено жодного весілля без вживання спиртного, а в місті Краматорську та Старобешівському районі – лише по 1²⁷.

Упродовж квітня – березня 1986 р. було проведено семінари з усіма касирами-консультантами РАГСів щодо методів безалкогольної пропаганди при проведенні весіль і післявесільних урочистостей²⁸. 11 червня 1986 р. у Донецьку відбулась нарада з відповідальними секретарями УДТБТ, працівниками РАГСів і обрядової служби облпобутуправління та комунального господарства за участю старшого референта Ради Міністрів УРСР В.Перунова. У своєму виступі останній підкреслив необхідність розвивати народні традиції відповідно до сучасних вимог, "не допускати бездуховності у цій роботі. Нові обряди, в т. ч. безалкогольні повинні емоційно впливати на почуття і психологію людей, викликати у них почуття власної гідності, правоти нашої справи"²⁹. В.Перунов закликав уникати формалізму та бездуховності при проведенні обрядів, а здійснювати обряд радив у "ввічливій тактовній формі"³⁰.

В другому кварталі показники суттєво зросли, в результаті чого за наслідками I півріччя 1986 р. у Донецькій обл. було зафіксовано 407 безалкогольних весіль, 450 поховань та понад 100 проводів до армії³¹. Багато з цих акцій носили показовий характер. Так, в будинку культури Костянтинівського району райрадою УДТБТ разом з військкоматом, відділом культури та райкомом комсомолу було проведено безалкогольний вечір, присвячений призову в Радянську Армію під назвою "Сурмлять солдату збір"³². Всього в 1986 р. на Донеччині було проведено 761 безалкогольне весілля, що склало 1,8% від зареєстрованих шлюбів (22-й показник по республіці) і не могло задовольнити владу³³.

Слабко впливали на впровадження безалкогольних звичаїв та обрядів органи РАГСів, культури, профспілки. Так, зі 179 заходів плану роботи управління культури Донецької обл. на 1986 р. лише один стосувався безалкогольного обряду. Місцеві комітети профспілок не володіли потребами молодих сімей, не займались обрядами поховань членів трудових колективів. Ідея залучення трудових колективів до участі в проведенні обрядів не завжди знаходила поширення.

На важливість проведення безалкогольних післяобрядових урочистостей вказував у своєму листі до голови комісії з радянських традицій, свят і обрядів облвиконкому Донецької обласної ради народних депутатів Р.Соболевої заступник голови Ради Донецької обласної організації УДТБТ М.Городіщев 13 листопада 1986 р. У кожному рядку, написаному цим переконаним поборником тверезості, відчувається біль за долю тих, хто заплутався у тенетах "зеленого змія": "...який сенс у тому, коли, скажімо, посвятивши молоду людину в робітники, відсвяткувавши свято вулиці, врожаю або прибувши з так званого, урочистого поховання, люди сідають за стіл і, як в часи середньовіччя, починається "бенкет" або "за упокій його душі" з великою кількістю вино-горілчаних виробів, і вся урочистість заходу втопилася в горілці або вині, а разом з ними й сама ідея нашої держави – обряди проводити урочисто, не плюндруючи те найкраще, що віками проникало у звичаї народів нашої країни. Я хотів би підкреслити те, [що необхідно – Авт.], щоб урочистий обряд, розпочатий в РАГСі або палаці шлюбів, палаці культури або заводському клубі, на цвинтарі або підприємстві, продовжувався тими ж обрядовцями, агентами, уповноваженими цеху або підприємства, щоб ці урочистості за участі інших фахівців, за розробленими сценаріями, розпочались і продовжувались безалкогольним способом, щоб спиртне не подавалось для цих потреб. А сьогодні, на жаль, горілка, вино, шампанське, велика кількість закусок для цих потреб продовжуються на пільгових умовах [так в тексті – Авт.], споюючи населення, навіть тих, хто не знав їхнього смаку до "урочистого заходу". Та який він урочистий, якщо під час нього ллється..."³⁴. Щоправда, таких переконаних прибічників тверезості, як М.Городіщев, серед офіційних "борців з пияцтвом" було небагато. Більшість з них халатно ставились до своїх обов'язків, доводячи бюрократичними процедурами

до абсурду важливу справу. До того ж, населення не схвалювало мету антиалкогольної кампанії та її найвідданіших прихильників – цілковиту відмову від спиртного.

Недостатньо проводили роботу з впровадження в побут нових безалкогольних обрядів підприємства громадського харчування та облспоживспілки: раціон, як правило, був дуже бідним, а офіціанти й адміністратори слабо підготовленими до такої роботи. Зокрема, в Донецькому тресті ресторанів і кафе з 13 підприємств не було жодного, підготовленого для проведення безалкогольних заходів, а в м. Єнакієво з 23 підприємств громадського харчування придатними виявились лише 2. У сільських районах взагалі були відсутні зали для проведення урочистостей³⁵.

23 квітня 1986 р. на засіданні Комісії з радянських традицій, свят та обрядів при Раді Міністрів УРСР В. Слінченко констатував тенденцію, що для проведення безалкогольних урочистостей виділяються "непрестижні" підприємства громадського харчування, а весілля з вживанням спиртного проводяться в найкращих ресторанах³⁶.

Впровадження безалкогольних післяобрядових урочистостей призвело до різкого падіння замовлень на весілля в обрядовій службі. Лише в червні 1985 р. внаслідок цього було недоотримано 250 тис. крб.³⁷ Не бажаючи проводити весілля без вживання спиртного, молоді пари винаймали ресторани та приватні квартири для відзначення найважливішої події в житті. Міністр побутового обслуговування УРСР В.Слінченко був змушений визнати, що "...весілля пішло від нас на приватні квартири", "наші святкові зали порожні, а підприємливі приватні особи здають свої квартири для весіль"³⁸.

Уже в 1986 р. радянські вчені констатували: "В ситуаціях спілкування між людьми часто домінують алкогольні традиції. Активних антиалкогольних звичаїв і традицій майже немає і в даний час протиставити щось реальне алкогольним звичаям і традиціям не вдається"³⁹.

Населення, як могло, опиралось спробам насадження безалкогольної форми застілля. Траплялись непоодинокі випадки, коли на показових безалкогольних весіллях спиртне вміло маскували. За свідченнями очевидця, на одному з таких заходів горілка стояла в туалеті, і всі бажаючи по черзі приймали "свої закони"⁴⁰. Спиртне переховували у весільних шалашах⁴¹, наливали у пляшки з-під мінеральної води (горілку) та "Пепсі-коли" (коньяк). Безалкогольна обрядовість майже не проникла в село. Тоді ж виникла приказка: від безалкогольного весілля один крок до непорочного зачаття⁴².

У листі від 4 березня 1987 р. заступника Голови Ради Міністрів УРСР Є. Качаловського до голови Донецького облвиконкому А. Статінова зазначалось, що в низці регіонів області "не ведеться рішуча боротьба з багатоденними пиятиками з нагоди весіль, проводів до армії та інших родинно-побутових урочистостей і обрядів, при проведенні яких широко вживається самогон"⁴³.

На засіданні обласної міжвідомчої Ради з антиалкогольної пропаганди та комісії по боротьбі з пияцтвом при Донецькому облвиконкомі 13 травня 1988 р. представник облкомунгоспу В.Калініченко, зазначивши, що в області на 60% впроваджено новий поховальний обряд, чесно зізнався, що організацією післяобрядових заходів без вживання спиртних напоїв його відомство поки що не займалось через відсутність сценаріїв та не підготовленість працівників. "У нашій галузі, – підкреслив В.Калініченко, – найбільш "ураженим" є контингент, що займається похованням людей: зав. кладовищами, "копачі" могил, агенти з поховання, музиканти. [...] Серед них ми проводимо роботу з недопущення пияцтва, вживаємо різні заходи виховного характеру, аж до звільнення з роботи, але викоринити пияцтво з цього середовища поки що не вдалось, а всіх звільнити не можна, оскільки не буде з ким працювати"⁴⁴. Розписавшись у власному безсиллі, цей керівник звернув увагу, що підприємства громадського харчування не ведуть ніякої роботи з проведення поминок без вживання спиртних напоїв, "а навпаки перше питання "скільки і якого виду спиртне будете замовляти". Без цього замовлення, як правило, не приймається"⁴⁵.

Представник обласного управління побутового обслуговування населення І. Мірошніченко поскаржився, що відсутність приміщень, належної атрибутики, нечисленність кваліфікованих кадрів, бідність асортименту в меню для безалкогольних заходів зводять нанівець усі зусилля. Як наслідок, в 1987 р. на Донеччині було проведено лише 57 безалкогольних весіль, а в першому кварталі 1988 р. – 12⁴⁶. Особливо несприятлива ситуація склалась у містах Добропілля, Артемівську, Амвросіївці, Ясинуватій, Торезі.

Ще однією причиною провалу впровадження безалкогольної обрядовості було ігнорування можливостей релігії щодо антиалкогольного виховання, пряме протиставлення радянських обрядів церковним⁴⁷. Внаслідок атеїстичної пропаганди в УРСР майже зник обряд вінчання. У 1984 р. лише 2,6% молодих пар обвінчалися⁴⁸. В новій редакції Програми КПРС, схваленій 1 березня 1986 р., зазначалось: "Найважливіша складова атеїстичного виховання – підвищення трудової і громадської активності людей, їх освіта, широке розповсюдження нових радянських обрядів і звичаїв"⁴⁹. В резолюції XXVII з'їзду КПУ (7 лютого 1986 р.) ставилось за мету "і далі вести пропаганду, послідовну роботу з подолання релігійних пережитків, посилити атеїстичне виховання населення, активно впроваджувати нові радянські обряди"⁵⁰.

Восени 1988 р. антиалкогольну кампанію було згорнуто. Оспіваний групою "Scorpions" "вітер перемін" виніс на поверхню життя інші важливі суспільні проблеми. В умовах розвалу СРСР проблема боротьби із "зеленим змієм" видавалась несуттєвою.

Отже, адміністративне насадження антиалкогольної обрядовості було приречене на провал і призвело до зниження культури споживання спиртного. Ці заходи суперечили народним традиціям, тому не знайшли підтримки у населення і стали предметом насмішок. Не вдалось запропонувати ніякої альтернативи пишному народному застіллю. Безалкогольні обряди проводились трафаретно, багатьом гостям було важко досягти необхідного ступеню веселощів без певної дози міцних напоїв.

У 1990-ті рр. на тлі економічної катастрофи та масового безробіття "зелений змії" знову запанував у Донбасі. В 2007 р., за даними Міністерства охорони здоров'я України, в Донецькій обл. нараховувалось 1407,28 алкоголіків на 100 тисяч населення. За цим показником шахтарський край займає 13 місце в Україні⁵¹. За словами гірника Ю.Зайця, "для "руської" людини поки ще ніхто не придумав кращого способу розслаблення, ніж горілка, та й контакти легше встановлювати тільки через пляшку"⁵². Це ще раз показує, що будь-які антиалкогольні заходи будуть дієвими лише за умови усвідомленої відмови від зловживання спиртним.

¹ Забродская И. 24 миллиона украинцев употребляют алкоголь: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://utro.ua/articles/2008/11/13/99333.shtml>. – Доступ: 14.11.2008.

² Трезвость: иллюзии и реальность / [В.И.Тарасенко, Н.Н.Чурилов, А.И.Вишняк и др.; Отв. ред. В.И.Тарасенко]. – К., 1991. – С. 35.

³ Алексеев Н.П. Новому человеку – новые обряды. – М., 1985. – 48 с.; Актуальные вопросы пропаганды и внедрения новой советской обрядности среди молодежи. – М., 1985. – 80 с. – (В помощь лектору); Прогресивні народні традиції в збагаченні радянського способу життя / [Відп. ред. І.П.Березовський]. – К., 1986. – 194 с.; Советские традиции, праздники и обряды: Опыт, проблемы, рекомендации / [Сост. М.Д.Довбуш и др.]. – М., 1986. – 333 с. та ін.

⁴ Бояркина Н. Попутчики. // Комсомольская правда. – 1985. – 17 апреля; Кисляк Н. Наказание для пострадавших // Трезвость и культура. – 1986. – № 11. – С. 26 та ін.

⁵ Константинов П. "...Свадьба пела и плясала" // Студенческий меридиан. – 1985. – №6. – С. 40 – 41 та ін.

⁶ Борисенко В. Народні звичаї і сучасність. // Людина і світ. – 1988. – № 10. – С. 14.

⁷ Березовський І.П. Народні традиції у світлі марксистсько-ленінського вчення та питання їх творчого використання // Прогресивні народні традиції в збагаченні радянського способу життя / [Відп. ред. І.П.Березовський]. – К., 1986. – С. 12.

⁸ Бромлей Ю.В. Новая обрядность – важный компонент советского образа жизни // Традиционные и новые обряды в быту народов СССР. – М., 1981. – С. 5.

⁹ Косуха П. Про соціалістичну обрядність // Під прапором ленінізму. – 1988. – № 12. – С. 67.

¹⁰ Див.: Найман А. Учить не пить. В Киеве успешно работает клуб трезвости // Известия. – 1985. – 22 мая. – С. 3; Наше свободное время // Правда. – 1985. – 2 июня. – С. 1.

¹¹ Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898–1988). – 9-е изд., доп. и испр. – Т. 15: 1985–1988. – М., 1989. – С. 25.

¹² Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОВУ). – Ф. 2. – Оп. 14. – Спр. 8447. – Арк. 124.

¹³ Трезвость – закон нашей жизни: Постановления ЦК КПСС, Совета Министров СССР, Указы Президиума

Верховного Совета СССР, Президиума Верховного Совета РСФСР о мерах по преодолению пьянства и алкоголизма, искоренению самогоноварения. Май-сентябрь 1985 г. – М., 1985. – С. 30.

- ¹⁴ ЦДАВОВУ. – Ф. 2. – Оп. 15. – Спр. 469. – Арк. 7.
- ¹⁵ Там само. – Оп. 14. – Спр. 8449. – Арк. 19, 23, 25.
- ¹⁶ Примерный сценарий послеобрядовых торжеств (обрядов торжественных регистраций брака, новорожденного, проводов в Вооруженные Силы Союза ССР), исключающих употребление спиртных напитков при их проведении. – К., 1986. – 57 с.
- ¹⁷ ЦДАВОВУ. – Ф. 2. – Оп. 15. – Спр. 461. – Арк. 6.
- ¹⁸ Там само. – Спр. 458. – Арк. 64.
- ¹⁹ Там само. – Спр. 461. – Арк. 18.
- ²⁰ Там само. – Оп. 14. – Спр. 8447. – Арк. 5.
- ²¹ Там само. – Арк. 74, 90.
- ²² Латиш Ю.В. Створення місцевих осередків Добровільного товариства боротьби за тверезість (на матеріалах Донецької області) // *Materialy V Miedzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji "Kluczowe aspekty naukowej dyjalnošci – 2009"*. Vol. 4. *Ekonomiczne nauki. Politologija. Historia* / [Redaktor naczelna: S.Gorniak]. – Przemysł, 2009. – S. 70.
- ²³ Державний архів Донецької області (далі – ДАДО). – Ф. Р. 6764. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 61.
- ²⁴ Там само. – Арк. 4.
- ²⁵ ЦДАВОВУ. – Ф. 2. – Оп. 15. – Спр. 458. – Арк. 174.
- ²⁶ ДАДО. – Ф. Р. 6764. – Оп. 1. – Спр. 19. – Арк. 1 – 2.
- ²⁷ Там само. – Арк. 3, 9.
- ²⁸ Там само. – Спр. 24. – Арк. 54.
- ²⁹ Там само. – Спр. 34. – Арк. 4.
- ³⁰ Там само. – Арк. 6.
- ³¹ Там само. – Спр. 24. – Арк. 53.
- ³² Там само. – Арк. 52.
- ³³ Там само. – Спр. 34. – Арк. 7.
- ³⁴ Там само. – Спр. 24. – Арк. 76.
- ³⁵ Там само. – Спр. 34. – Арк. 9 – 10.
- ³⁶ ЦДАВОВУ. – Ф. 2. – Оп. 15. – Спр. 461. – Арк. 86.
- ³⁷ Там само. – Оп. 14. – Спр. 8447. – Арк. 75.
- ³⁸ Там само. – Арк. 74.
- ³⁹ Там само. – Оп. 15. – Спр. 469. – Арк. 41.
- ⁴⁰ Сизый Ф. Свадьба в Надыме // *Трезвость и культура*. – 1986. – № 5. – С. 25.
- ⁴¹ ЦДАВОВУ. – Ф. 2. – Оп. 14. – Спр. 8458. – Арк. 169–169 зв.
- ⁴² Никишин А. В. Водка и Горбачев. – М., 2007. – С. 378. – (Серия "Тайны русской водки").
- ⁴³ ДАДО. – Ф. Р. 2794. – Оп. 2. – Спр. 5826. – Арк. 9.
- ⁴⁴ Там само. – Ф. Р. 6764. – Оп. 1. – Спр. 59. – Арк. 13.
- ⁴⁵ Там само.
- ⁴⁶ Там само. – Арк. 14.
- ⁴⁷ Див.: Горовий В.М. Релігійна обрядовість: тенденції змін і шляхи. – К., 1985. – 32 с.; Закович М.М. Атеїстична спрямованість радянських свят і обрядів. – К., 1985. – 47 с.; Косуха П.И. Социалистическая обрядность и преодоление религиозных пережитков // *Под знаменем ленинизма*. – 1985. – № 18. – С. 63 – 66; Долгинцева В.А. Студенческая обрядность как фактор формирования научно-атеистического мировоззрения. Автореф. на соиск. ученой степени канд. филос. наук: спец. 09.00.06. – К., 1988. – 17 с.
- ⁴⁸ ЦДАВОВУ. – Ф. 2. – Оп. 14. – Спр. 8411. – Арк. 11.
- ⁴⁹ Материалы XVII съезда Коммунистической партии Советского Союза. – М., 1986. – С. 165.
- ⁵⁰ Материалы XVII съезда Коммунистической партии Украины. – К., 1986. – С. 89.
- ⁵¹ Салей Е. Полусухая Винница // *Корреспондент*. – 2008. – № 40, 18 октября. – С. 56.
- ⁵² Гасиджак Л. Шахтарська субкультура в контексті урбанізаційних процесів на Донеччині // *Етнічна історія народів Європи*. – Вип. 23. – 2007. – С. 72.

В статье освещается насаждение безалкогольных обрядов в Донбассе во времена горбачевской антиалкогольной кампании.

Ключевые слова: обрядность, безалкогольный обряд, антиалкогольная кампания, употребление спиртного, трезвость, свадьба, перестройка.

The article deals with the implantation of nonalcoholic ceremonies in Donetsk region during the M.Gorbachevs' anti-alcohol campaign.

Key words: ritualism, nonalcoholic ceremony, anti-alcohol campaign, alcohol consumption, sobriety, wedding, Perestroika.